

במבט לאחור ערב החורבן זיכרון היסטורי ודימויי עבר בעיתונות היהודית בהונגריה 1944-1938

בשלהי שנת 1937 ובראשית 1938 ציינו יהודי הונגריה את יובל שבעים השנה לאמנציפציה שלהם. מאמרים שונים שהתפרסמו בעיתונות, בראש ובראשונה בשבועון Egyenlőség ("שוויון") – ביטאנו המרכזי של המחנה הליברלי-ניאולוגי שהיה רוב מניינה של יהדות הונגריה בתקופה זו¹ – סקרו והעריכו את התהליך שהביא, בשנת 1867, לידי הענקת מה שכינה אחד מהם "המגנא כרטא של יהדות הונגריה". הדוברים השונים אמנם סקרו את תולדות המאבק להשגת האמנציפציה, אך מצד שני נטו לתאר את השגתה כפרי של קונצנזוס נורמטיבי – הכרעה לאומית של האומה ההונגרית, ולא רק ניצחון של אחד המחנות הפוליטיים שפעלו בתוכה. יובל השבעים צוין, עם זאת, על רקע ערעור היציבות הפנימית בהונגריה, ובצל חשש הולך וגובר לעתידה של האמנציפציה. העלייה המתמדת בכוחה של גרמניה הנאצית, הברית המסתמנת בינה לביין שלטונות הונגריה, כמו גם תהליכים פוליטיים חברתיים פנים-הונגריים, הביאו לידי עלייה ניכרת בכוחה של האנטישמיות, עד להפיכתה לאיום ממשי על עתיד מעמדם של היהודים בהונגריה.² ואכן, בשנת 1938 החל המפנה לרעה בגורלה של יהדות הונגריה. במהלך שנה זו חוקקו בתי הפרלמנט של הונגריה את הראשון בסדרת חוקים שכרסמו בשוויון הזכויות של היהודים, עד כדי ביטולו המוחלט. בד בבד עם התעצמות מפלגת "צלב החץ" ההונגרית-נאצית, ועם האנשלוס הגרמני של אוסטריה הסמוכה, הפכה גם האווירה ברחוב למאיימת.

את עולמם התרבותי ודימוייהם ההיסטוריים של יהודי הונגריה בין מלחמות העולם – בגבולות המצומצמים שנקבעו בהסכם טריאנון (Trianon) (1920), ואשר הותירו את

1 ראו, למשל: Zsigmond Groszmann, "Hetvenéves a magyar zsidók emancipációja!", *Egyenlőség*, 25/11/37; Ernő Munkácsi, "Az emancipációs törvény története", *Libanon* (December 1937), reprinted in: Munkácsi, *Küzdelmes évek...*, *Cikkek és tanulmányok a magyar zsidóság elmúlt évtizedéből* (Budapest, 1943), pp. 54-61 בודפשט ופורסמו בעיתונות *Egyenlőség*, 20/1/1938. "Az emancipáció".

2 על המשטר והחברה בהונגריה בין מלחמות העולם ראו: Ignác Romsics, *Hungary in the Twentieth Century* (Budapest, 1999), pp. 127-215. למבט כולל על התפתחות האנטישמיות בהונגריה ועל התמורות במעמד היהודים בה מראשית שנות העשרים עד ערב הפלישה הנאצית ראו: Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews: Policy and Legislation 1920-1943* (Ramat Gan, 1981); János Gyurgyák, *A zsidókérdés Magyarországon* (Budapest, 2001), pp. 110-168.

רובם הגדול של היהודים האולטרא-אורתודוקסים מחוץ להונגריה – עיצבו במידה מכרעת מורשת האמנציפציה וההשתלבות בסביבה ההונגרית. זו הייתה החוויה המכוננת שעל בסיסה המשיכו דוברי המחנות היהודיים השונים – ליברלים ניאולוגים משתלבים, אורתודוקסים מודרניים ובמידה לא מעטה גם ציונים – לעצב את תפישות העולם ואסטרטגיות הזהות שלהם, כמו גם את דימויי העבר שלהם.³ גם ההיסטוריוגרפיה היהודית ההונגרית, שהתגבשה בתקופת העידן הדואליסטי (1867-1914) והייתה טבועה בחותמם של תהליכי האמנציפציה והאסימילציה, הוסיפה להתפתח בין שתי מלחמות העולם תחת השפעתם של ערכי היסוד הליברליים, אף שהזרם המרכזי בהיסטוריוגרפיה ההונגרית פנה באותה עת לכיוונים אחרים, בלתי ליברליים במובהק ואף אנטישמיים.⁴ כידוע, ההתפתחויות שהחלו ב־1938 היו רק ראשיתו של תהליך ההידרדרות במצבם של יהודי הונגריה. זה היה תהליך שנמשך שנים מספר, עד לכיבושה של הונגריה על ידי הנאצים במאוס 1944 – כיבוש שבעקבותיו נרצח חלק הארי מיהודי הונגריה בשואה. שנים קשות אלו העמידו את התרבות הפוליטית של יהודי הונגריה בכלל, ואת הנחות היסוד של אסטרטגיות הזהות שלהם ותמונת העבר שלהם בפרט, במבחנים קשים. לכל אורך השנים הללו, שהתאפיינו בשקיעה במעמד החוקי ובמצבם הכלכלי והחברתי של יהודי הונגריה, ואף בהגבלות שהוטלו על חייהם הציבוריים, לא חדלו דוברי היהודים בהונגריה להתבטא ביחס למצבם. הם עשו זאת מעל גבי ספרים וביטאונים יהודיים שונים, שהמשיכו לצאת לאור בהונגריה עד אביב 1944, אמנם בפיקוח ולפי מגבלות מסוימות אך ביסודו של דבר בחירות יחסית.⁵

מאמר זה יעסוק בדרך שבה התייחסו הדוברים היהודים בתקופה זו לשאלות היסטוריות ונעזרו בדימויי העבר – היהודי וההונגרי כאחד – ככלי להתמודד עם בעיות ההווה. כן ינסה המאמר להאיר גם את השאלה, עד כמה ניכרה, לפחות אצל חלק מהדוברים היהודים בני הזמן, הנטייה לערוך רוויזיה באופן שבו נתפש העבר על רקע נסיבות ההווה הקשות. כפי שנראה, לדיונים ההיסטוריים ולייצוגי העבר היו כמה שימושים עבור היהודים ההונגרים. כלפי חוץ ניסו חלק מהדוברים היהודים, בעיקר בראשיתה של התקופה שתידון במאמר, לרתום את ייצוג העבר למאבק הפוליטי למען האמנציפציה

3 לקביעה ברוח זו ראו: Victor Karády, "Identity Strategies under Duress before and after the Shoah", in: Randolph L. Braham and Attila Pók (eds.), *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later* (New York, 1997), pp. 159-160.

4 נתנאל קצבורג, "ההיסטוריוגרפיה היהודית בהונגריה", סיני מ (תשי"ז), עמ' שזו-שכ; על השפעתו של "אסון טריאנון" על ההיסטוריוגרפיה ההונגרית בין מלחמות העולם ראו, למשל: Steven Bela Vardy, "Trianon in Interwar Hungarian Historiography", idem, *Clio's Art in Hungary and in Hungarian America* (New York, 1985), pp. 171-198; Irena Raab Epstein, *Gyula Szekfű, A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography* (New York & London, 1987), pp. 74-215; Paul Andreas Hanebrink, *In Defence of Christian Hungary: Religion, Nationalism and Antisemitism in Inter-war Hungary, 1919-1944*, Ph.D. Diss. (University of Chicago, 2000), pp. 160-180.

5 לדיון בעיתונות היהודית בשנים אלו ובדרכי התייחסותה אל האנטישמיות ראו גיא מירון, "אל מול פני הרעה – העיתונות היהודית בהונגריה מול האנטישמיות משלהי שנות השלושים עד 1944", קשר 33 (מאי 2003), עמ' 107-100.

בהווה. עם זאת, ככל שהחמיר המצב ודוברי היהודים בהונגריה נאלצו להשלים עם אבדן שוויון הזכויות שלהם, גברה המגמה להשתמש בעיון בעבר למטרות פנימיות: הענקת פשר ומשמעות להתפתחויות הקשות, "עבודת האבל" (Trauerarbeit) על תור הזהב שאבד, ולעתים אף ניסיון להפיק מן העבר נחמה ובסיס לתקווה לעתיד.⁶ המאמר ידון בייצוגי העבר אצל יהודי הונגריה בשנים אלו בדרך טיפולוגית. כך יוצגו ארבעה דפוסים של נרטיבים היסטוריים שאפשר לזהות בשיח הציבורי של יהודי הונגריה בתקופה זו, וינתחו תפישות היסוד והאסטרטגיות העיקריות של כל אחד מהם. סוגיות אלו ייבחנו בעיקר מבעד להשתקפותן בכתיבה העיתונאית והפובליציסטית ובמחשבה הציבורית היהודית בת הזמן, ולא דווקא בעבודותיהם של היסטוריונים. ארבעת הנרטיבים שיוצגו הם: הנרטיב הליברלי הניאולוגי המסורתי, הנרטיב האורתודוקסי, הנרטיב הליברלי הביקורתי והנרטיב היהודי הלאומי.

הנרטיב הליברלי הניאולוגי המסורתי

נרטיב זה, שאפיין את דוברי המחנה המרכזי של יהדות הונגריה בין מלחמות העולם בהנהגת ראשי הקהילה הניאולוגית של פשט (Pest), הושתת על פטריוטיות הונגרית, אמונה היסטורית בקדמה ובתבונה, והצגת מעמדם האזרחי של היהודים כמעוגן במורשת ההונגרית הלאומית. הדוברים שייצגו אותו הרבו להיאחז בסמלים ובדמויות היסטוריות הונגריים לאומיים – מהעבר הקרוב והרחוק – ולפרש את האיומים על מעמדם של יהודי הונגריה, בעבר ובהווה כאחד, כפרי השפעה זרה – גרמנית בעיקרה. גישות ברות זו זכו להבלטה בזמן אירועי יובל השבעים לאמנציפציה, היוו גם חלק מהמאבק התעמולתי נגד יוזמת החוק היהודי הראשון באביב 1938, ושוב ועלו על רקע האנשלוס הגרמני של אוסטריה השכנה.⁷

אישורו של החוק היהודי (למעשה האנטי-יהודי) הראשון בבית התחתון של הפרלמנט ההונגרי, באפריל 1938, היה קריאת תיגר על גישה זו. בעקבות חקיקת החוק פרסם שאמו שטרן, ראש הלשכה היהודית בפשט ונשיא הלשכה של הקהילות הניאולוגיות, את הקונטרס "השאלה היהודית בהונגריה", שניתן לראות בו את תגובתה הרשמית של ההנהגה היהודית הליברלית-ניאולוגית לחוק.⁸ קונטרס זה פרש באופן שיטתי את הנרטיב ההיסטורי הליברלי הניאולוגי.

6 וראו על כך גם במאמרי: גיא מירון, "היסטוריה ו'עבר שימושי' במחשבה הציבורית של יהודי הונגריה – 1938-1939", יד ושם קובץ מחקרים לב (תשס"ד), עמ' 107-138.

7 ראו, למשל, לעיל הערה 1 וכן ראו: Zsidó: "A zsidók emancipációja Magyarországon", Arthur Stein, *Élet*, 16/3/1938. על השיח הציבורי בעניין החוק ועל ניסיונותיהם של דוברים יהודים למנוע את חקיקתו ראו: Katzburg, *Hungary and the Jews*, pp. 94-113; Gyurgyák, *A zsidókérdés Magyarországon*, pp. 135-142.

8 Samu Stern, *A zsidókérdés Magyarországon* (Budapest, 1938)

ביסוד תפישתו ההיסטורית של שטרן עמדה הקביעה שהיהודים אינם מהגרים זרים, חדשים זה מקרוב באו להונגריה, אלא תושביה הוותיקים, שישבו בה עוד קודם לכיבושה בידי השבטים ההונגריים במאה התשיעית. יתרה מזו, שטרן הציג את תקופת "המלכים הלאומיים" של הונגריה, עידן השושלת המייסדת של בית ארפד (Árpád) שמשלה בהונגריה עד ראשית המאה הארבע עשרה, כתקופת הזוהר הראשונה של יהודי הונגריה, שבה נהנו היהודים מזכויות רבות ותרמו רבות למדינה. שנאת היהודים, טען שטרן, הייתה מאז ומעולם זרה לאופי הלאומי ההונגרי. בקביעה המשקפת את תפישתו את המציאות של אביב 1938, תיאר שטרן את שנאת היהודים בהונגריה של ימי הביניים כתנועה של רעיונות זרים שיובאו להונגריה מן המערב, בעיקר מגרמניה, בתקופת מסעי הצלב. שקיעת השושלת ההונגרית הלאומית הביאה, לטענתו, לידי הרעה במצב היהודים בהונגריה, אך העידן החשוך באמת בתולדותיהם היה בתקופה שאחרי תבוסתם של ההונגרים בידי הטורקים בקרב מוהאץ' (Mohács) ב-1526. בעקבות קרב זה הקיץ הקץ על קיומה של הונגריה כישות לאומית עצמאית והיא חולקה בין הטורקים לבין בית הבסבורג.⁹

זיכרון הטראומה של קרב מוהאץ' תפש מקום מרכזי ביותר בתודעה ההיסטורית הלאומית ההונגרית שאחרי מלחמת העולם הראשונה. בדעת הקהל ההונגרית, ובקרב דוברים שונים שעשו שימוש בהיסטוריה, נעשתה תכופות ההקבלה בין תבוסת מוהאץ' וחלוקתה של הונגריה בין הטורקים להבסבורגים לבין אסון טריאנון – התפרקותה של הונגריה ההיסטורית אחרי מלחמת העולם הראשונה (összeomlás) – כשתי נקודות השפל הקשות ביותר בהיסטוריה ההונגרית.¹⁰ שטרן עצמו יישם את התפישות הללו בהקשר היהודי, כשמצא בקונטרס שלו הקבלה בין הדיכוי האנטי-יהודי בהונגריה שאחרי תבוסת מוהאץ', לבין התפרצות השנאה האנטישמית וראשית החקיקה המפלה – הנומרוס קלאוזוס – בעקבות אסון טריאנון, ואף טען כי לשני האסונות הללו נודעה השפעה על שקיעתם הדמוגרפית של יהודי הונגריה.¹¹ חיבורו של שטרן רומז אפוא על תפישה היסטורית מחזורית של תולדות היהודים בהונגריה. הצגתה של הקבלה בין תוצאותיו של אסון מוהאץ' לתוצאתה של טראומת טריאנון רמזה גם על כך שכמו בפעם הראשונה, גם בפעם השנייה צפויה היהדות ההונגרית להתאושש בסופו של דבר מהמכה שספגה. הנרטיב ההיסטורי של שטרן נכתב בנימה אפולוגטית מובהקת ונעדר ממנו ממד ביקורתי של חשבון נפש יהודי. כך, למשל, הוא מדגיש את נאמנותם של היהודים ותרומתם להונגריה, נמנע מלבקר את התנהגותם, ומתאר את העידן הדואליסטי, תקופת האמנציפציה שקדמה למלחמת העולם הראשונה, כתור זהב – עידן של הרמוניה שלווה שלא היה בו כמעט שום דופי. שטרן לא התאמץ למצוא פשר חדש לאירועים, ותמונת ההיסטוריה שהציג דבקה בתפישה הניאולוגית-ליברלית המסורתית שעיצבה ההיסטוריוגרפיה היהודית בהונגריה לפני מלחמת העולם הראשונה. עמדתו לא התייחסה

9 Stern, *A zsidókérdés Magyarországon*, pp. 5-9

10 ראו ההפניות בנושא ההיסטוריוגרפיה ההונגרית לעיל בהערה 4.

11 Stern, *A zsidókérdés Magyarországon*, p. 15

כלל לתפישה המובילה בחברה ההונגרית של שנות העשרים והשלושים, שלפיה דווקא העידן הליברלי הוא שהיה מקור כל אסונותיה של הונגריה. נדמה ששטרן, שהיה איש עסקים ועסקן ציבורי אך לא אינטלקטואל, התקשה מאוד להתמודד עם התמורה הקשה של שקיעת הליברליזם, ותגובתו הייתה אופיינית לגישתם של רבים מתומכיו, בני הבורגנות הניאולוגית היהודית-ההונגרית, שהוסיפו לדבוק בנוסחאות המסורתיות של האמנציפציה.

הנרטיב הליברלי-ניאולוגי המסורתי הרבה להזדקק לסמלים היסטוריים הונגריים כדי לבסס את השתייכותם של היהודים להונגריה. מגמה זו ניכרה למשל בקיץ 1938, עת צוין יובל התשע מאות למותו של המלך ההונגרי המייסד אישטוון (István), שעל פי המסורת ההונגרית הוכתר בידי האפיפיור בשנת 1000. מאז "אסון טריאנון" ועלייתו לשלטון של העוצר הורטי (Horthy), נודעה לדמותו של אישטוון הסיבות רבה בגיבושה מחדש של המדינה ההונגרית, וזכרו שימש אמצעי ראשון במעלה במאמציהם של העוצר ושל האליטה האריסטוקרטית להעניק לגיטימציה לשלטונם. דמותו של אישטוון הקדוש (Szent István) - כפי שכונה על ידי הקתולים - הייתה גם יסוד מרכזי בפנייתו של התרבות הפוליטית ההונגרית לכיוון נוצרי יותר, לאחר שקיעת הליברליזם החילוני ותבוסת הבולשביזם האתאיסטי עם דיכוי המרד של בלה קון (Kun).¹² עם עליית כוחה של תנועת "צלב החץ", בשלהי שנות השלושים, הפכה דמותו של המלך המייסד לסמל של סמכות מסורתית לא רק נגד האיום הבולשביקי, אלא ובעיקר נגד הפופולריות הגואה של הימין הקיצוני ה"חדש", ששאב השראה מגרמניה הנאצית והוצג בידי מתנגדיו השמרנים הנוצרים כ"ניאו-פגאני". המאבק בין הממסד ההונגרי השמרני הנוצרי לבין הכוח הפשיסטי, בדמות "צלב החץ", הגיע לשיאו בקיץ 1938, בדיוק בתקופה שבה צוין יובל ה-900 של המלך אישטוון.¹³

דובריה של היהדות ההונגרית לא נותרו כמוכני אדישים לדיונים בזכרו ובמורשתו של המלך אישטוון, אשר המאבק הפוליטי שבצלו התנהלו היה מכריע גם מבחינתם. אצל כמה מהם השתלב אזכור דמותו בנרטיב היהודי הליברלי, שבו המשיכו להיאחז גם לאחר חקיקת החוק היהודי הראשון. הפוליטיקה ההונגרית של אישטוון הקדוש נכתבה במאמר שפורסם באחד הביטאונים הליברליים בראשית יוני 1938, והייתה מבוססת על העיקרון של התיישבות מהגרים בהונגריה וסובלנות כלפי החלשים, שיש לשמור לה אמונים ואף להנחילה לדור הצעיר גם לאחר סיום ימי תגו.¹⁴ ברנט הלר (Heller), מורה בסמינר הניאולוגי לרבנים בבודפשט, העלה בצורה ישירה יותר את הניגוד הכואב בין מה שנתפש כמורשת שלטון הצדק ההונגרית של אישטוון הקדוש לבין עוולות החוק היהודי החדש. ברוח הנטייה לראות בהשפעה הגרמנית את מקור כל מצוקותיה של

12 על ייצוגי ההיסטוריים והפוליטיים של פולחן Szent István בהונגריה שבין מלחמות העולם ראו: Árpád von Klimó, *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860-1948)* (München, 2003), pp. 244-288

13 Hanebrink, *In Defence of Christian Hungary*, pp. 200-242; Von Klimó, *Nation, Konfession, Geschichte*, pp. 268-277

14 Ödön Gerő, "A Szent István-év", *Zsidó Élet*, 4/6/1938

הונגריה, טען הלר לקיומו של ניגוד בין מורשתו ההומניסטית של אישטוון הקדוש לזו של קרל הגדול – המחוקק העתיק של השבטים הגרמניים. החקיקה ההונגרית של המלך המייסד התגבשה בשיתוף עם הבישופים והנתינים, קבע הלר, ובכך כונן המלך מסורת המנוגדת למאפייני שלטונם של הדיקטטורים בני ימינו – רמז ברור להיטלר, ואולי אף ליומרותיו של מנהיג "צלב החץ" פרנץ סאלאשי (Szálasi).¹⁵

הפובליציסט ארנו מונקאצ'י (Munkácsi), מדובריו המרכזיים של הזרם הליברלי-ניאולוגי, שהרבה לעסוק בסוגיות היסטוריות, דן דיון שיטתי במשמעות מורשתו של אישטוון הקדוש בעבור יהודי הונגריה.¹⁶ מונקאצ'י הדגיש את קיומו של קשר היסטורי של ממש בין יהודי הונגריה לאישטוון – קשר המלמד על עתיקותו של היישוב היהודי בהונגריה, שכלל, בין השאר, קהילה יהודית פעילה בעיר הבירה ההונגרית העתיקה אסטרגום (Esztergom). מונקאצ'י אף מרחיק לכת ומתאר את עקרונות השלטון של המלך המייסד כדומים לעקרונות הלאומיות הליברלית מן המאה התשע עשרה. לדבריו, הממלכה ההונגרית העתיקה לא התבססה על הרעיון הגזעי (faji), אלא על רעיון האומה (nemzeti) – אומה המבוססת על שותפות גורל (sorsközösség), נאמנות ותרבות משותפת של קבוצות שונות שהתאחדו בתוכה.¹⁷ רעיונות פוליטיים אלה, שלטענת מונקאצ'י התפתחו בהונגריה של בית ארפד (בתקופה שבין המאה האחת עשרה לראשית המאה הארבע עשרה), אף עמדו במבחן כשבימי מסעות הצלב החליט אחד ממלכי השושלת לסגור את גבולותיה של המדינה ההונגרית בפני אספסוף נוצרי מר נפש, ומלך אחר העניק ליהודי הונגריה זכויות פוליטיות דווקא בזמן שאלו נשללו משאר יהודי אירופה. רק אסון מוהאץ, שהנחת מכה אנושה על עצמאותה של המדינה ההונגרית, הביא לידי פגיעה קשה כל כך באופייה, וממילא גם לידי אבדן הזכויות ההיסטוריות שמהן נהנו היהודים עוד מימי אישטוון הקדוש.¹⁸

היאחזותם של דוברים יהודים ליברלים במורשת המלך אישטוון לא הצטמצמה רק לאירועי 1938. הם שבו להזכירו גם בשנים הבאות, ככל שמצבם החוקי של יהודי הונגריה הידרדר, וכן על רקע האירועים באירופה. בעוד שב-1938 השתלב העיסוק במלך המייסד בקרב המאספ הפוליטי שניהלו כדי לבלום את גל החקיקה האנטי-יהודית ולהותיר את מעמדם של יהודי הונגריה על כנו, הרי בראשית שנות הארבעים לא היה עוד מקום להציג זאת כך, וגם הדוברים היהודים הליברלים נאלצו להכיר בשינוי שחל במעמד היהודים.

15. Bernát Heller, "Szent István éve", *Zsidó Élet*, 9/7/1938

16. Ernő Munkácsi, "Szent István", *Egyenlőség*, 11/8/1938

17. הבחנה בין "האומה" ההונגרית (nemzetiség) כיחידת יסוד פוליטית ותרבותית שההשתייכות אליה נגזרת מהכרעה רצונית של בני אדם בין זהויות אתניות (népiség) פותחה באותה תקופה בידי ההיסטוריון ההונגרי הבולט אלמר מאיוס (Elemér Mályusz) שהציג את ההיסטוריה ההונגרית כאלף שנות קיום משותף של מאג'ארים ולא מאג'ארים. על כך ראו אצל: Steven Bela Vardy, *Modern Hungarian*, *Historiography* (New York, 1976), pp. 102-107

18. לסקירה היסטורית ברוח דומה, אם כי בעלת אופי אקדמי יותר, של מעמד היהודים בהונגריה בימי אישטוון הקדוש ראו אצל: Artur Stein, "Szent István és a zsidók", *Zsidó Élet*, 10/9/1938

בקיץ 1941, לרגל יום השנה לזכר המלך אישטוון, נכתב בביטאונה של היהדות הניאולוגית, "עיתון היהודים ההונגרים" (Magyar Zsidók Lapja), כי גם אם מעמדה החוקי של יהדות הונגריה עומד לפני שינוי, לא תהיה לכך שום השפעה על נאמנותם בת האלמוות של היהודים לאומה ההונגרית.¹⁹ הכותב האלמוני, שהכיר בתהליך שקיעתו של הליברליזם בהונגריה כעובדה קיימת, הדגיש כי ה"מאגיאריזציה" של היהודים לא החלה ב"עידן הליברלי" – או כפי שהוא מוצג עתה (1941) "הפיקציה הליברלית" – אלא היא פרי התפתחות מושרשת של מאות שנים. לאומיותם ההונגרית של היהודים אינה תלויה אפוא באמנציפציה, משום שלטענת הכותב שורשיה נמצאים בהונגריות של אישטוון הקדוש, ומאז הם קשורים להונגריה בקשר בל יינתק.

דמות נוספת מההיסטוריה הלאומית ההונגרית שאליה התייחסו הדוכרים הניאולוגים בתקופה זו היה המלך מתיאש הוניאדי (Mátyás Hunyadi), שב־1940 ציינה הונגריה את יובל ה־500 להולדתו. במאמר שפורסם לרגל יובל זה תיארה אמה לדרה (Ledere) את תקופת מלכותו של הוניאדי במחצית השנייה של המאה החמש עשרה, כעידן של רנסאנס, הומניזם ושפע כלכלי יחסי בתולדות הונגריה ויהודיה – האפיזודה הימית־ביניימית האחרונה של השתלבות יהודית במרחב ההונגרי לפני אסון מוהאץ.²⁰ באותן שנים הוצפה אירופה הנוצרית בקנאות דתית נוצרית ובשנאת יהודים, שהביאו בין היתר לידי גירוש היהודים מספרד ולידי התפרצויות אלימות וגירושים רבים גם בערי גרמניה. אכן, טוענת לדרה, תהליכים אלה, שהיו במידה רבה תוצאה של צמיחתה של שכבה עירונית נוצרית פעילה מבחינה כלכלית, שהחלה לראות ביהודים איום – תיאור שאפשר לראות בו הקבלה למגמות שהולידו את האנטישמיות החדשה בהונגריה משלהי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים – השפיעו גם על הונגריה, אך בממדים הרבה יותר מצומצמים. תקופת הוניאדי מתוארת אצל לדרה כעידן שבו אמנם החלה שנאת היהודים להשפיע גם על הונגריה, אך למרות זאת עדיין הייתה עבורם עידן של שקט יחסי ואפילו של פריחה, לעומת יהודי מרכז אירופה הגרמנית, שהיו חשופים אז למדיניות אלימה של דיכוי וגירושים. האנלוגיה של תיאור זה למצבם של יהודי הונגריה ב־1940 היא ברורה.

החתירה להיאחז במורשת ההיסטורית של ימי הביניים ולשאוב ממנה עידוד ונחמה ניכרה גם במאמר שפרסם מונקאצ'י ב־1941, על המשמעות האקטואלית של מפעלו ההיסטוריוגרפי של שמואל קוהן (Kohn).²¹ קוהן, שמונקאצ'י תיאר אותו כגדול ההיסטוריונים של יהדות הונגריה, פרסם ב־1884 את מחקרו הגדול על תולדות יהדות זו, מראשיתה ועד קרב מוהאץ. עבודת מחקר זו, כך טען מונקאצ'י ב־1941, עשויה להיות מקור חשוב ליהודים ההונגרים השואפים לעצב מחדש את האיוון בין היהדות להונגריות

19 "Szent István hetében", *Magyar Zsidók Lapja (MZsL)*, 21/8/1941. כן ראו מאמר נוסף שנכתב באותו הקשר: "A zsidóság Szent István korában", *MZsL*, 14/8/1941.

20 Emma Ledere, "A magyar zsidók gazdasági jelentősége Mátyás korában", in: *Israelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyv* (1940), pp. 233-245.

21 Ernő Munkácsy, "Dr. Kohn Sámuel történeti munkáinak jelentősége napjainkban", in: *Magyar Zsidó Szemle*, vol. 58 (1941), pp. XVI-XXVI.

בזהותם, אחרי המכות שספגו מהחוקים האנטי־יהודיים.²² הסקירה שמונקאצ'י סוקר את עבודתו של קוהן מגיעה לשיאה בתיאור ששב ומזכיר את הדרך שבה תפשו דוברי המחנה הליברלי הניאולוגי את מצבם של יהודי הונגריה בעת כתיבת הדברים (1941): גם כאשר נאלצו מלכי הונגריה בימי הביניים להגביל את זכויות היהודים, על פי מודלים שבאו מחוץ לארץ, הם מעולם לא עשו זאת באופן אכזרי ומשפיל כמו במקומות אחרים. מאמרו של מונקאצ'י מהווה דוגמה מצוינת לדרך שבה נעזרו אנשי המחנה שלו בתולדות יהודי הונגריה בימי הביניים, כמות שתפשו אותם בתיווכם של היסטוריונים כגון קוהן, שפעלו ב"תור הזהב" של עידן האמנציפציה, ומצאו בהם מקור ראשון במעלה לנחמה ולתקווה בימים הקשים של ראשית שנות הארבעים של המאה העשרים.²³

לצד ההיאחזות בימי הביניים המשיכו דוברי המחנה הניאולוגי להתבסס גם על דמויות וסמלים היסטוריים מהמורשת הליברלית של הונגריה במאה התשע עשרה. גיבור תרבות מרכזי של תקופה זו, שדוברים יהודים הרבו להידרש אליו, היה יוזף אוטווש (Eötvös). בשנת 1940 צוין יובל המאה לחיבורו של אוטווש, "האמנציפציה של היהודים"²⁴ – חיבור שחשיבותו בתולדות יהודי הונגריה מקבילה, במידה רבה, לחשיבות שנודעה במרכז אירופה לחיבורו של כריסטיאן וילהלם דוהם (Dohm) על תיקון מצבם האזרחי של היהודים.²⁵ במאמר שפרסם לרגל יובל המאה לחיבורו של אוטווש, טען הפובליציסט הניאולוגי ארנו באלאגי (Ballagi) שאף שעל חלק מטיעונו של אוטווש אבד הכלח, לא עבר זמנה של אהבת האדם העמוקה שלו, שמבעדה הביט ביהודים משוללי הזכויות.²⁶ לפני מאה שנה, הוסיף באלאגי, היה ניכר שהאינטרסים שנאבקו נגד האמנציפציה היו צרים וחומרניים מעיקרם, בעוד שילוב היהודים עלה בקנה אחד עם האינטרס הרחב של כלל האומה ופיתוחה: רמז לעמדתו בשאלת עתיד שילובם של היהודים גם בזמן כתיבת הדברים (1940).²⁷

סמל היסטורי לאומי הונגרי נוסף שהדוברים הניאולוגים הוסיפו להודקק לו היה ה־15 במאוס 1848. יום הזיכרון להתקוממות הלאומית ההונגרית נגד ההבסבורגים הוטען מאז שלהי שנות השלושים במשמעות חדשה כאשר אינטלקטואלים ופעילים פוליטיים מבודפשט הקימו ב־15 במאוס 1937 את "חזית מרץ" (Márciusi Front) ששמה לה למטרה לבלום את ההשפעה הנאצית על הפוליטיקה וחיי הרוח של הונגריה.²⁸ הכותבים היהודים הניאולוגים, שהיו מודעים לפעילות זו, הוסיפו בדרך כלל להציג את ה־15

22 שם, עמ' XVI.

23 שם, עמ' XXV-XXVI.

24 יוסף אוטווש, על האמנציפציה של היהודים (ירושלים, תשס"ג).

25 Christian Wilhelm von Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* (Berlin, 1781).26 Ernő Ballagi, "Egy eszme és könyv centennáriuma, Báró Eötvös József: A zsidók emancipációja (1840)", *MZsL*, 1/8/1940.27 ראו גם מאמר נוסף, שפורסם לרגל יובל השבעים למותו של אוטווש ועוסק בצורך לשוב ולהתייחס לספרו "בן האלמוות" על האמנציפציה של היהודים: "Báró Eötvös József beszél...", *MZsL*, 13/2/1941.28 על הפוליטיזציה של מסורת 1848 בתקופה זו ראו: Von Klimó, *Nation, Konfession, Geschichte*, pp. 311-315.

במאוס כמופת למאבק לאומי הונגרי שהיהודים היו חלק אינטגרלי ממנו וכנקודת ציון סמלית המבטאת את היותם חלק אינטגרלי מהאומה.²⁹ ב-16 במאוס 1944, יום למחרת ציון ה-15 במאוס וימים ספורים לפני פלישת הגרמנים להונגריה וראשיתה של שואת יהודיה, ציין ביטאונם של הניאולוגים בהבלטה גם את יובל החמישים למותו של לאיוש קושוט (Kossuth). המנהיג הלאומי של מהפכת 1848 תואר כמי שהוביל מאבק בלתי מתפשר למתן זכויות שוות ליהודים ברוח ליברלית ונגד כל הפליה דתית: רעיונות שכמובן לא עלו בקנה אחד עם מעמד היהודים בהונגריה בעת כתיבת הדברים.³⁰

הנרטיב האורתודוקסי

המחנה האורתודוקסי ביהדות הונגריה שבגבולות טריאנון כלל בעיקר אורתודוקסים משתלבים דוברי הונגרית, משום שהרוב הגדול של היהודים ההונגרים האולטרא-אורתודוקסים דוברי היידיש נותרו מחוץ לגבולות טריאנון. עד שלהי שנות השלושים היו האורתודוקסים בהונגריה שותפים לכמה מהנחות היסוד הפוליטיות של הניאולוגים בשאלת השתלבותם של היהודים בהונגריה. כמו הניאולוגים, גם האורתודוקסים קיבלו את עקרונות היסוד הליברליים של האמנציפציה והאמינו בשילובם של היהודים במדינה ההונגרית, ולפיכך הגיב חלק מהם ברוח דומה על הפגיעה באמנציפציה. כך, למשל, בתגובה על החוק היהודי הראשון פרסם הביטאון האורתודוקסי "עיתון יהודי" (Zsidó Újság) מאמר שניתח את החוק והגיב עליו בטיעונים דומים לאלו של שטרן. המאמר הדגיש את אהבת המולדת של היהודים ועתיקות התיישבותם בהונגריה, וטען שהחוק החדש מנוגד ברוחו ליסודות החוקה ההונגרית ולמורשתם של המדינאים ההונגרים הגדולים של המאה התשע עשרה.³¹ פרשנים אורתודוקסים נוספים, שחלקם פרסמו את מאמריהם בעילום שם, המשיכו גם הם להיאחו בדמויות המזוהות עם העבר הליברלי ההונגרי – ובראשן אוטווש – ואף לקשור את המסורת הליברלית ההונגרית של המאה התשע עשרה עם מורשתו של המלך אישטוון וממשיכיו דרכו בהונגריה של ימי הביניים.³² בשל נטייתם של האורתודוקסים לעמוד על ייחודם הדתי של היהודים, כמו גם הביקורת שמתחו על הפשרנות הדתית של הניאולוגים, הכירו חלק מדובריהם מוקדם יותר בכך, ששקיעת האמנציפציה הליברלית היא בלתי נמנעת. היו ביניהם גם מי שהציעו פתרונות אחרים, שהיו כרוכים בנרטיב היסטורי שונה. כך, אחד הדוברים האורתודוקסים עמד כבר במאוס 1938 על הצורך להגדיר מחדש את מעמדם של יהודי

29 ראו, למשל: "Március 15-ének ünneplése a budapesti izr. templomban", *MZsL*, 21/3/1940; "A szabadság napját", *MZsL*, 12/3/1942; "Március tizenötödikét", *MZsL*, 9/3/1944

30 "Kossuth", *MZsL*, 16/3/1944

31 "A magyar zsidóság tiltakozása a 'zsidótörvény' javaslat ellen", *Zsidó Újság*, 19/4/1938

32 "Báró Eötvös József szellemében", *Zsidó Újság*, 9/10/1938; "Küzdeni és bízni", *Zsidó Újság*, 25/11/1938
"I. Ferenc József és az orthodoxia", *Orthodox Zsidó*: ראוי יוהן ראו: *Újság* (OZsÚ), 20/11/1941

הונגריה ברוח ההסדרים שקבע המלך בילה (Béla) הרביעי מהמאה השלוש עשרה, אשר העניק ליהודים מכתבי חסות ופריבילגיות בתמורה לתרומתם לפיתוח הארץ.³³ עמדה זו שיקפה תפישה שלפיה מודל ההשתלבות בהונגריה כבר אינו צריך להיות אמנציפציה ליברלית וניטרלית מבחינה דתית, המשלבת בני דתות שונות באומה ההונגרית, אלא הסדר בין השלטון והרוב הנוצרי למיעוט היהודי: הסדר שיתרום לרווחת שני הצדדים בלי לטשטש את ההבדלים ביניהם. על פי גישה זו, רק הסדר כזה, שיושתת על מסורת ימי הביניים ויזכה לתמיכת הכנסייה, יוכל להביא לידי הרמוניה חברתית ואף להשיב את האיזון בין יהודים לנוצרים על כנו.

כמה מהדוברים האורתודוקסים הציגו את שקיעתה של האמנציפציה בהונגריה, ואף את האירועים הקשים במדינות אירופה השכנות כראיה לשגיאות ההיסטוריות של המחנה הליברלי הניאולוגי. ברב־שיח שהתקיים ב־1941 בין מנהיגי הזרמים ביהדות הונגריה, הציב נציג האורתודוקסים סלומון שטרן שתי תפישות מנוגדות של היהדות – זו האורתודוקסית, הגורסת כי היהדות מבוססת על שמירת המצוות, וזו הליברלית, הסבורה כי היהדות מושתתת על רוח מונותאיסטית והומניסטית אוניברסלית.³⁴ לטענתו, בחירתם של יהודים רבים באסימילציה קיבלה גיבוי מן הגישה האוניברסליסטית, שראתה באסימילציה אידיאל הכרוך בשמירת היהדות עצמה ובמימוש שליחותה לעולם. כיום, כך טען, ברור לחלוטין שהאסימילציה והרפורמה רק דיללו את היהדות ולא תרמו כלל להישרדותה. מנקודת הראות בתקופתו – היינו 1941 – אפשר לראות כיצד דרך זו שללה מהיהדות את עצמיותה והמיטה עליה חורבן פנימי. הדרך היחידה להתמודד עם המצב, גרס שטרן האורתודוקסי, אחרי שדחה גם את האופציה הציונית, היא רק התחדשות דתית ושיבה לשמירת המצוות.

ביטוי נוסף לניסיונותיהם של דוברים אורתודוקסים להסביר את המשבר במעמדם של היהודים בטעויות ההיסטוריות של הניאולוגים, אפשר למצוא במאמר שפרסם המשפטן אימרה ריינר בשלהי 1941, לרגל מלאת שבעים שנה להכרה של המדינה ההונגרית בקהילות המיעוט האורתודוקסי.³⁵ ריינר התייחס לניסיונותיהם של הניאולוגים לכפות אחדות קהילתית תחת הנהגתם, ותיאר אותם כמי שהלכו שבי אחרי הרוח הליברלית האופנתית ושגו באשליה שהענקת האמנציפציה ליהודים ב־1867 תשים קץ לאנטישמיות. לטענתו, ניסיונותיהם של הניאולוגים לדכא את האורתודוקסים נבעו מכך שהם ראו באורתודוקסים את המכשול האחרון בדרך להפיכתם לבני הארץ. אליבא דריינר, הניאולוגים טעו לפני שבעים שנה, כשפעלו על פי צו האופנה החולפת. ההתערטלות מהמסורות והחוקים הדתיים העתיקים לא הועילה, ובנסיבות הקשות של ראשית שנות הארבעים של המאה העשרים הבינו רבים מהם את טעותם ואף הודו שהאורתודוקסים צדקו במאבקם לחיזוק האמונה והמסורת.

³³ "A miniszterelnök és a hercegprímás szava", *Zsidó Újság*, 9/3/1938

³⁴ Salamon Stern, in: "Az Ararát ankétje a magyar zsidóság legfontosabb mai teendőiről és a feladatairól". *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1941), pp. 20-26

³⁵ Imre Reiner, "A hetvenéves orthodoxia", *Ozszű*, 20/12/1941

כותב אורתודוקסי שהרבה לעסוק בשאלות היסטוריות, ובעיקר בניחות תהליכי האסימילציה בדיעבד, היה ד"ר קוראין (Korein). במאמר שפרסם כמה שבועות לאחר פוגרום "ליל הבדולח" בגרמניה, תיאר קוראין את יהודי גרמניה כמי שהיו נתונים ל"אסימילציה חולה" (beteges asszimiláció) ול"היפר-אסימילציה", עד שהכול התמוטט סביבם כמו מגדל קלפים.³⁶ עם זאת, הלקח שקוראין הציע לקוראיו להפיק מכך לא היה נטישתה המוחלטת של דרך האסימילציה אלא מיתונה. קוראין קרא להתנגד ל"אסימילציה דתית", שהביאה לידי אסונם של יהודי גרמניה, אך לעומת זאת הציג באור חיובי את מה שכינה "אסימילציה לאומית", ובכלל זה את השתלבותם התרבותית של היהודים בהונגריה ואת נאמנותם למדינה ההונגרית.

קוראין המשיך לעסוק בשאלות אלו גם בשנים שלאחר מכן. באביב 1940 פרסם מאמר לרגל מלאת מאה וחמישים שנה לאמנציפציה של היהודים בצרפת.³⁷ השאלה המרכזית שהעסיקה אותו בהקשר זה נגעה למה שתיאר כהתנגדותם של היהודים האורתודוקסים בצרפת לאמנציפציה. לטענתו, יהודים אלה לא היו פנאטים או מתנגדי תרבות. עמדתם כלפי האמנציפציה שיקפה את מחויבותם להגן על האמונה מפני חירות גדולה מדי, שיהודים רבים לא ידעו כיצד להתמודד אתה. ואכן, כך טען, השכבות הגבוהות בקרב יהדות צרפת, ולאחר מכן יהדות גרמניה, לא עמדו בניסיון האמנציפציה, ובסופו של דבר הביאה אווירת החירות לידי עזיבת האמונה ואף לידי התנצרות, כפי שקרה לבנותיו ולתלמידיו של מנדלסון. בקרב היהודים המאמינים, לעומת זאת, התקבלה האמנציפציה בהדרגה כבסיס לשוויון זכויות אזרחי, והם אף הביעו נכונות לאסימילציה לאומית (nemzeti) בעמים שבקרבם חיו – היינו נאמנות פטריוטית מלאה, ונכונות להקריב קרבנות למען המולדת. עם זאת, לא היו מוכנים לכל אסימילציה שהיא בתחום הדתי: המפתח להשתלבות הראויה בעיניהם היה היעדר כל נכונות לוותר על מורשתם הדתית למען האמנציפציה, יותר מכפי שוויתרו בני הקבוצות הדתיות האחרות.

עם החרפת מצבם של היהודים בהונגריה, וייתכן שגם על רקע ההבנה הגוברת את המתרחש בשטחי השלטון הנאצי, החריפה הביקורת שמתח קוראין על האסימילציה. בסתיו 1943 קבע שהפוליטיקה של האסימילציה פשטה את הרגל לחלוטין: היהודים הקריבו את אמונתם למולך כדי לנטרל את האנטישמיות, אך זו שבה ופוגעת בתקופתו בכל יהודי, גם אם התנער כמעט לחלוטין ממורשתו.³⁸ באותה עת גינה קוראין את החיים המודרניים באופן כללי יותר; הוא טען שבני הדורות הקודמים היו צריכים לחזות עד כמה יפגעו בסולידריות היהודית, ותיאר את השיבה לחיים הטובים והישנים כדרך הטובה ביותר להתמודד עם האנטישמיות. חודשים אחדים לפני הפלישה הגרמנית להונגריה כבר לא האמין קוראין כי אפשר ליצור איוון בין האסימילציה לבין שמירה על הייחוד היהודי. במקום זאת קרא לקוראיו להכיר בפשיטת הרגל המוחלטת של האסימילציה, ולפעול לדיסימילציה באמצעות דחיקת האידיאולוגיות הזרות מחיי היהודים.

.Dezső Korein, "Asszimiláció és zsidótörvény", *Zsidó Újság*, 30/12/1938 36

.Dezső Korein, "A francia zsidók emancipációja", *OzsÚ*, 10/3/1940 37

.Dezső Korein, "Az asszimiláció csödbe jutott", *OzsÚ*, 29/10/1943 38

הנרטיב הליברלי הביקורתי

כפי שראינו, הנרטיב הניאולוגי המסורתי שהתאפיין בהדגשת שורשיותם של היהודים בהונגריה וערכי הליברליזם ההונגרי, לא מצא כל דופי בהתנהגותם של היהודים בעידן האמנציפציה, ונימק את הפגיעה במעמד היהודים בהתערבות של כוחות חיצוניים ובסטייה מהמורשת ההונגרית האותנטית. חלק מהדוברים האורתודוקסים הודהו עם קו זה, ואילו האחרים נטו להפנות את ביקורתם כלפי המסורת היהודית הליברלית, ולייחס את המשבר במצב היהודים להכרעות שגויות של המחנה הניאולוגי, לעתים אף תוך הצדקה בדיעבד של דרכה של האורתודוקסיה. לעומת עמדות אלו ניסו פובליציסטים ואנשי ציבור אחדים שבאו מרקע ניאולוגי לפתח עמדה ביקורתית יותר, שתיתן פשר להתפתחויות החדשות. כך הם תיארו את המשבר של יהדות הונגריה כחלק אינטגרלי מהמשבר הכולל של יהדות מרכז אירופה, ונמנעו מנטייתם של רוב הדוברים הניאולוגים להציג את המורשת ההונגרית כמורשת ייחודית שתציל את יהודי הונגריה מגורל דומה לזה של אחיהם במדינות אחרות. יתרה מזו, הם לא נרתעו מלהצביע על פגמים מסוימים בדרך השתלבותם של היהודים בחברה ההונגרית במאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, מהלכים מוטעים או לא שקולים שיוכלו להסביר, ולו חלקית, את הסיבות לשבר בתקופתם, ואף להצביע על דרך לתיקונו. עם זאת, ביסודו של דבר נותרו כותבים אלה נאמנים לחזון הניאולוגי הליברלי: הם לא נטו לאורתודוקסיה, ואף לא פנו לציונות, אלא שאפו להמשך שילובם של היהודים בחברה ובתרבות ההונגריות, גם אם על בסיס נוסחה שונה מזו של הדור האחרון של יהדות האמנציפציה ההונגרית.

אחד מדובריו המובהקים של הנרטיב הליברלי הביקורתי היה אנדרה שוש (Sós), מן הבולטים בפובליציסטים שפעלו ביהדות בודפשט. בספר שפרסם ב־1938 הציג שוש את שלחי שנות השלושים כ"אזור הנתון בסערה" (viharzóna), וייחס את סבלם של היהודים בגרמניה, אוסטריה, רומניה, הונגריה ומדינות נוספות לאיום פגאני כולל המאיים להשתלט על כל אירופה.³⁹ המשבר שיהדות הונגריה הייתה נתונה בו הוצג אצל שוש לא רק כתוצאה של לחצים מחוץ, אלא גם כמשבר יהודי פנימי, ובראש ובראשונה בתחום התרבותי. שוש מתח ביקורת על היוצרים היהודים ההונגרים בני עידן האמנציפציה, שנטו לדבריו להסתיר את יהדותם, וקרא ליהודי הונגריה לבנות חיים תרבותיים עצמאיים שיוכלו לסייע להם בתקופה הקשה הצפויה להם.⁴⁰

כשנה לאחר מכן, עם חקיקתו של החוק היהודי השני בהונגריה, הוציא שוש לאור קובץ סיפורים של כותבים יהודים הונגרים. במבוא לקובץ, שאותו כתב ביולי 1939, נדרש שוש לביקורת נוקבת על תפישת האסימילציה השקרית שאפיינה, לטענתו, חלק ניכר מיהדות הונגריה במשך כמה עשרות שנים.⁴¹ שוש אינו פוסל באופן עקרוני את השאיפה לאסימילציה ולהשתלבות בחברה ההונגרית, אך טוען שרק "אסימילציה טבעית

.Endre Sós, *Becsapott ajtóik előtt* (Budapest, 1938), pp. 5-9 39

40 שם, עמ' 21-29.

.Endre Sós, "Bevezetője", in: *Magyar zsidó írók dekameronja* (Budapest, 1939), pp. 5-14 41

וריאלית", שאינה מבוססת על שלילתם של ערכים דתיים, על הפקעת זיקה גזעית או על התפוררות של כוחות לאומיים (népi), הייתה יכולה להתגשם. הטררגדיה של היהדות ההונגרית המודרנית, לשיטתו של שוש, נעוצה בכך שכדי לקחת חלק בתרבותה של מולדתם, נאלצו היהודים ההונגרים להתכחש לרקע הדתי והאתני-לאומי שלהם. "אנו יהודי הונגריה", נדרש שוש לדבריו של אחד הנציגים היהודים בזמן שדנו בחוק, "היינו הונגרים טובים ויהודים רעים".⁴² לדבריו, הציבור היהודי התנתק משורשיו היהודיים ואיבד את חוט השדרה היהודי שלו ובכך – כפי שאפשר להסיק מדבריו – טמונות לפחות מקצת הסיבות לאסונו.

כעבור כשנתיים, בהרצאה שנשא ב"ברית הציונית ההונגרית" (Magyar Cionista Szövevény), המשיך שוש ופיתח את תפישתו ההיסטורית ואת מורכבות היחס בינה לבין העמדה הציונית.⁴³ השגיאה ההיסטורית של היהודים, כך טען, לא הייתה בעצם קבלת האמנציפציה, שהעניקה כה הרבה ליהודים, אלא בכניסה למהלך היסטורי ששחרר בעיקר את היהודים, אך לא את היהדות. מהלך אמנציפציוני מוטעה זה, שאותו מייחס שוש דווקא ליהודי אירופה – באמריקה התפתח לדבריו התהליך בדרך שונה, כי היהודי המשוחרר מעולם לא ביקש להשתחרר מיהדותו – הצמיח גישה אסימילטורית שקרית, שסטתה והתרחקה מהיהדות. יהדות הונגריה הייתה לדבריו התגלמותה המובהקת של בעיה זו: היא הפכה לא רק למבוללת (asszimilálódott), מה שאינו דבר רע כשלעצמו, אלא למבוללת מדי (túlasszimilálódott) מנקודת מבט יהודית. לדברי שוש, עמדה זו התגלתה לא רק כגורמת להתפוררות פנימית, אלא גם כטעות טרגית שעיוותה את יחסי היהודים עם העמים שבקרבם חיו: הסבר מרומז לשקיעתה של האמנציפציה במרכז אירופה, ובכלל זה בהונגריה.

למרות ביקורתו זו על ההיסטוריה של האסימילציה, לא קרא שוש להתכחש אליה ואף עמד על השתייכותם של יהודי הונגריה לאומה ההונגרית. שוש, שהציג את עצמו לפני מאזיניו כלא ציוני, קרא לחזור אל המצב הנכון, הריאלי והמכובד של האסימילציה – מצב שבו השתלבותם של היהודים בחברה ובתרבות ההונגרית לא תאלץ אותם לחנוק את תודעתם העצמית ההיסטורית הייחודית. אף שרחש הערכה לתודעתם ההיסטורית היהודית המפותחת של מארחיו הציונים, התנגד שוש בתוקף לקריאתם ליהודי הונגריה לבחור בין האסימילציה לציונות, וטען שהשתיים לא בהכרח סותרות זו את זו.

מייצג מובהק נוסף של העמדה הליברלית הביקורתית, אלדר קומלוש (Kömlös), הציג את ה"אני מאמין" שלו בנוגע לשאלה היהודית בהונגריה כבר ב־1921, במסה "יהודים על פרשת דרכים". בחיבור זה תיאר קומלוש כיצד הביאו אותו חוויית מלחמת העולם הראשונה והמפגש הבלתי אמצעי שלו עם יהודי גליציה לראות בעין ביקורתית את דרכם המתבוללת של יהודי המערב, ויהודי הונגריה בכללם.⁴⁴ עמדתו העקרונית,

42 שם, עמ' 13.

43 Endre Sós, "Asszimiláció vagy cionizmus", *Múlt és Jövő* (June 1941), pp. 85-8644 Álmos Koral (Aladár Kömlös), *Zsidók a választánon* (Prešov-Eperjes, Czechoslovakia, 1921) וראו בתרגום עברי: אלדר קומלוש, "יהודים על פרשת דרכים", בתוך: גיא מירון ואנה סלאי (עורכים),

שנוסחה כבר אז, גרסה שהסתרת המוצא היהודי והדחקתו הן מקור כל תחלואיהם של היהודים המתבוללים. עם זאת, קומלוש לא פנה לציונות. הוא לא קרא לקוראיו לשוב ליהדות באמצעות נטישת זהותם ההונגרית, אלא ביצירת איזון חדש ואמיתי יותר בין היסוד ההונגרי ליסוד היהודי בזהותם – אסימילציה יצירתית שתביא לידי שילוב של היסודות הבריאים משני הצדדים. קומלוש, שהקדיש מאותה עת ואילך מאמצים ניכרים למימוש חזון תחייתה של הספרות היהודית ההונגרית, הקים ב־1939 את השנתון היהודי הונגרי "אררט" (Ararát). עמדותיו בתחום הספרותי, שאותן ביטא בין השאר במאמרי המבוא לשנתון שיצא לאור עד שנת 1944, הביאו לידי ביטוי גם תפישות היסטוריות. הפרשנות שנתן קומלוש למהלך ההיסטורי של יהדות הונגריה בעידן המודרני קיבלה את ביטוייה הבשל במאמר שפרסם בשנתון ב־1943, שכותרתו הייתה "יהדות, הונגריות, אירופה".⁴⁵ בפתח דבריו הציג קומלוש את בחירתם של היהודים בהשתלבות באירופה ובאומה ההונגרית כמהלך טבעי וחיובי. מהלך האסימילציה, טען קומלוש, אכן היה לעתים קיצוני מדי, אך אין לקבל את הטענה ששגיאות האסימילציה הן שגרמו לקריעת היהודים מאירופה ולבנייתן המחודשת של חומות הגטו סביב היהודים. קומלוש אף תקף את הגישה הרבנית המסתגרת, וטען שדווקא ההשתלבות המתונה והשקולה של היהודים בסביבתם – מה שכינה "האסימילציה המתמשכת" (folytonos asszimiláció) – היא הדרך להתמודד עם האסימילציה הקיצונית. בהמשך דבריו פנה קומלוש לתקוף את הקוטב הקיצוני השני ביהדות הונגריה: היהודים השמאליים הרדיקלים, ובהם הכותבים בכתב העת "המאה העשרים" (Huszadik Század), שלדעתו העזו לתקוף בחריפות רבה מדי את המולדת ההונגרית.⁴⁶ בעוד היהודים בני הדור הראשון לאסימילציה, שעדיין היו מודעים ליהדותם, השכילו להשתלב בסביבתם ולנהל את יחסיהם עם הונגרים בטאקט ומתוך ריחוק מסוים, הרי היהודים הבלתי מודעים, כגון דוברי השמאל הרדיקלי, הפרו בפעילותם את האיזון שעליו הושתתה האסימילציה ותרמו לערעור היחסים בין היהודים להונגרים על ידי טשטוש ההבדלים ביניהם. על בסיס ניתוח היסטורי זה קרא קומלוש לקוראיו לאמץ מחדש מודעות יהודית ולעצב מחדש את יחסי היהודים עם ההונגריות

יהודים על פרשת דרכים – שיח הזהות היהודית בהונגריה בין משבר להתחדשות 1908-1926 (רמת גן, תשס"ח), עמ' 183-198. לדיון בעמדותיו של קומלוש בשאלה היהודית וביצירתו ראו אצלי: Gyurgyák, János Kőbányai, "A lélek választóján, וכן ראו: *A zsidókérdés Magyarországon*, pp. 259-262 Komlós Aladár posztumusz munkássága elé", in: Aladár Komlós, *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*, vol I (Budapest, 1997), pp. I-XX

45 Aladár Komlós, "Zsidóság, Magyarság, Európa", *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1943), pp. 24-27, וראו ניסוח מוקדם יותר של גישה זו גם במאמר המבוא שכתב קומלוש לשנתון, שנתיים קודם לכן: 6-8, "Előszó", *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1941), pp.

46 כתב העת "המאה העשרים", שנוסד ב־1900, היה במה שמעליה מתחו אינטלקטואלים הונגרים רדיקלים ביקורת על המבנה השמרני של החברה ההונגרית, וקראו ליתר דמוקרטיזציה שלה. רבים מהכותבים בו, שהמוכר בהם היה אחד המייסדים והעורכים, אוסקר יאסי (Oszkár Jászi), היו יהודים. על ביקורתם של בני חוג זה על הממסד הפוליטי ההונגרי ראו: Gábor Vermes, *István Tisza, The liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar nationalist* (New York, 1985), pp. 150-160

(magyarság) כיחסים קרירים יותר, שיתבססו על ריחוק מסוים וויתור על התפקיד המרכזי מדי שמילאו היהודים בחיים ההונגריים. רק כך יוכלו היהודים, לדבריו, לשמור הן על כל האירופיות וההונגריות שלהם והן לייצב את יחסיהם עם ההונגרים הנוצרים. שוש וקומלוש לא היו יחידים ששילבו תמיכה עקרונית בהמשך שילובם של היהודים בהונגריה ובאירופה עם פרשנות היסטורית ועמדה אידיאולוגית ליברלית ביקורתית. בדומה להם, פובליציסטים נוספים שהשתייכו למחנה הניאולוגי ניסו גם הם להצביע על שגיאות היסטוריות של יהודי הונגריה בעידן האמנציפציה כסיבה למחיר שהם משלמים בראשית שנות הארבעים. כך הציג אחד מדוברים אלה עמדה, שלפיה הפילוגים הפנימיים והיעדר האחידות הם שהיו בעוכריה של היהדות ההונגרית,⁴⁷ ופרשנות נוספת גרסה שהאמנציפציה הושתתה יתר על המידה על ערכי הסדר הכלכלי הקפיטליסטי, ולכן שקעה עם נפילתו.⁴⁸

הנרטיב היהודי הלאומי

הנרטיב היהודי הלאומי, שאותו ייצגו פובליציסטים ציונים, תיאר את המשבר של יהדות הונגריה כתוצאה של מעשיהם ומחדליהם של היהודים, לעתים תוך מתיחת ביקורת כוללת על התנהלותם בעידן האמנציפציה.⁴⁹ כך, למשל, הסופר והפובליציסט הציוני יוסף פטאי (Patai), עורך הירחון "עבר ועתיד" (Múlt és Jövő), הגיב על החוק היהודי הראשון במאמר שהוצג כמעין וידוי על חטאיהם של יהודי הונגריה, שהם אשר הביאו עליהם את החוק החדש.⁵⁰ יהודי הונגריה חטאו, לטענתו, בקוצר ראות, משום שראו באמנציפציה ובשוויון חוקי נצה, והאמינו לנביאי השקר שהבטיחו להם שלא תהיה עוד שאלה יהודית. ברוח דומה לרוח דבריהם של שוש וקומלוש, אך בנימה חריפה בהרבה, ביקר פטאי את היוצרים היהודים ההונגרים שיצאו נגד התרבות היהודית. הוא מנה בכלל חטאי יהדות הונגריה גם את נטישת העברית, את המרות הדת, את התגובה הקרירה לגורלם הקשה של היהודים בני ארצות אחרות ולחזון הציוני, וכן את ההתנכרות לעבר היהודי. עלה אצלנו, הוסיף בהתבטאות חריפה במיוחד, דור שידוע על ההיסטוריה היהודית רק מתוך עלונים אנטישמיים. פטאי לקרא לקוראיו, ברוח ציונית מובהקת,

47 Ernő Munkácsi, "A magyar zsidóság jövője", in: *Omzsa-Évkönyv*, 5702 (1941-1942), pp. 61-64

48 Marcellné Denker, "A magyar zsidóság jelen feladatai", *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1941), pp. 39-44

49 בנושא זה ראו: נתנאל קצבורג, "תגובות הציונים על החקיקה נגד היהודים בהונגריה 1942-1939", יד ושם קובץ מחקרים טו (תשמ"ה), עמ' 142-131; Gyurgyák, *A zsidókérdés Magyarországon*, pp. 243-254

50 József Patai, "Gyónás a zsidó törvény előtt", *Múlt és Jövő* (May 1938), pp. 131-133 ועל עורכו ראו: Heidemarie Petersen, "Die Assimilationsidee überwinden: Die ungarisch-jüdische Zeitschrift Múlt és Jövő (1911-1944)", in: Susanne Marten-Finnis & Markus Winkler (eds.), *Die jüdische Presse im europäischen Kontext (1686-1990)* (Bremen, 2006), pp. 179-189

להחליף את תודעת האמנציפציה שהכזיבה בתודעת אוטואמנציפציה, ולכנות חיי תרבות יהודיים פעילים.

לעומת ביקורתו של פטאי, שנגעה בעיקר לתחום התרבותי, מיקד הפעיל ציוני ליפוט שאש (Sás) את טענותיו בתחום הפוליטי והחברתי. שאש יצא באוגוסט 1938 נגד קריאותיהם של דוברים ניאולוגים להשתלבותם של היהודים מחדש בהונגריה במסגרת "אמנציפציה חדשה", וטען כי חזון כזה לא יוכל להתממש כל עוד יוסיפו היהודים להתכחש למוצאם.⁵¹ ההתפתחויות בהונגריה מלמדות אותנו, הוסיף ואמר, שהרעיון של אמנציפציה כסחר חליפין פרקטי, שבו מוותר הצד המשתלב על מסורתו, היה מראשיתו רעיון נואל, או במילים אחרות התנייתה של האמנציפציה באסימילציה היא אשר עמדה בשורש כישלונה. רק הפנייה של הנוער להתיישבות בארץ ישראל, ולצדה מודעות אמיתית של היהודים שיישארו בהונגריה למוצאם ולכבודם העצמי, יוכלו להביא לידי קבלה אמיתית שלהם על ידי ההונגרים.

עקרונות היסוד של נרטיב זה שבו להופיע במאמרים פרי עטם של כותבים ציונים גם בשנים שלאחר מכן, בעוד מצבם של היהודים בהונגריה הולך ומחריף. נתיב האסימילציה שבו בחרו יהודי אירופה – ויהודי הונגריה בכללם – במאה התשע עשרה, גרס אחד הכותבים ב־1940, היה מוטעה מיסודו, ועל כן צריכים היהודים לשחרר את עצמם מכל ההתחייבויות שגילו לשותפות הגורל הרחנית שלהם עם עמי אירופה.⁵² המנהיג הציוני משה ביסלישס (Bisselisches) טען ברב־שיח שהתקיים בין מנהיגי הזרמים היהודיים ב־1941, כי בתקופת האמנציפציה העניקו עמי אירופה ליהודים זכויות אזרח כיחידים למרות השתייכותם הדתית, אבל מהלך זה לא היה יכול להצליח בשל חוסר נכונותם של העמים לקבל את הצלחותיהם של היהודים. למרבה הצער, הרצל והציונים היו היחידים שהשכילו לזהות חוסר נכונות עמוק זה, בעוד מרבית היהודים בארצות האמנציפציה, והונגריה בכללן, בחרו להתעלם מהמציאות שהתפתחה לנגד עיניהם.⁵³

מעבר לשגיאות ההיסטוריות עצמן, הוסיפו כותבים ציונים להתייחס גם לשאלת חולשתם של היהודים בשעת המשבר. במאמר שפורסם באביב 1940 השווה לאיוש פודור (Fodor) בין מצבם של היהודים הנרדפים בהווה לבין יהודים שסבלו דיכוי בעבר, בתקופת מסעי הצלב.⁵⁴ יהודי ימי הביניים, טען פודור, ניחנו ברוח יהודית ובתודעה עצמית חזקה, שאפשרו להם להקריב קרבנות למען אמונתם ועתידם. האבות והסבים, בני דורות האמנציפציה, בחרו לעומת זאת לפטור את ילדיהם מהתודעות של ממש למסורת ולזיכרון ההיסטורי שלהם, כשניסו לוותר על תודעת העם (nép) שלהם לטובת השתלבות באומות שבקרבתן חיו. שילוב זה, אף שלא עלה יפה, הותיר עתה את בנייהם חסרי אונים מבחינה רוחנית בעת המשבר. יותר משנה לאחר מכן קרא הפעיל הציוני

Lipót Sás, "Mit jelentsen emancipációnk?", *Zsidó Szemle*, 26/8/1938 51

György Kecskeméti, "A zsidóság mai problémái", *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1940), pp. 97-100 52

Mózes Bisselisches, in: "Az Ararát ankétje a magyar zsidóság legfontosabb mai teendőiről és feladatairól" *Ararát, Magyar Zsidó Évkönyv* (1941), pp. 14-20 53

Lajos Fodor, "A zsidó élet útjai", *Múlt és Jövő* (May 1940), pp. 67-68 54

יוזף יונגר (Junger) ליהודים, לגבש מחדש תודעה היסטורית של העם (nép). לדבריו, רק כך יוכלו היהודים לגבש מחדש סולידריות פנימית חדשה ולהיות אחראים לגורלם ולעתידם כקהילת-גורל מגובשת.⁵⁵ יונגר התייחס בדבריו לקבוצת הפעילים הציונים מטרנסילבניה בראשותו של ארנו מרטון (Marton), שבה ראה בית היוצר לתפישות מעין אלה, שעתידות להראות את הדרך לכלל היהודים בהונגריה ולמעשה, כך קיווה, בכל מרכז אירופה.

עם סיפוחה של טרנסילבניה הצפונית לשטחה של הונגריה, באוגוסט 1940, שבו כ־164,000 יהודים לחיות תחת שלטון הונגרי, אחרי שני עשורים של שלטון רומני. בין מלחמות העולם פעלה בקרב קהילה זו קבוצה ציונית אקטיבית, שבמרכזה עמד האינטלקטואל והפובליציסט ארנו מרטון. בשנים 1941-1942 הוציא מרטון לאור כמה ספרים ומאמרים ובהם תקף בשיטתיות את המסורת ההיסטוריוגרפית הניאולוגית הליברלית של יהדות הונגריה, והציע במקומה נרטיב יהודי לאומי עדכני של ההיסטוריה היהודית המודרנית באירופה בכלל ובהונגריה בפרט.

בהיסטוריוגרפיה היהודית ההונגרית, טען מרטון ב־1941, עדיין יש לקונות רבות, ולא יד המקרה היא שכל העבודות המשמעותיות על תולדות יהודי הונגריה נכתבו במחצית השנייה של המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים, על ידי היסטוריונים כמו קוהן. בעשורים הראשונים של המאה העשרים חדלו יהודי הונגריה ליצור מחקר היסטורי של ממש – תופעה שהיא אחד הביטויים לתהליך הדקדנס שעבר על יהדות הונגריה בדור האחרון.⁵⁶ את הצורך הדוחק בשינוי תפישת העבר היהודית בהונגריה נימק מרטון הן בתהליכים שחלו בהיסטוריוגרפיה ההונגרית, והן בתהליכים שחלו בו היהודית. כמו שהדור ההונגרי הנוכחי לא היה יכול להסתפק בהיסטוריוגרפיה הלאומית הליברלית של עידן המילניום (שלהי המאה התשע עשרה) ונוקק להיסטוריה החדשה של הומן־סקפו (Hóman-Szekfű), טען, כך גם היהודים זקוקים עתה להיסטוריה חדשה.⁵⁷ הצורך בהיסטוריה חדשה של יהודי הונגריה ניכר באותה מידה גם אל מול היסטוריונים יהודים חדשים, ודובנוב בראשם, שניתקו עצמם ממורשת ההיסטוריוגרפיה היהודית של המאה התשע עשרה וחיפשו בכל הרצינות דרך לשוב ולקשור את העבר היהודי לעתיד היהודי.⁵⁸

József Junger, "Magyarság és zsidóság", *Múlt és Jövő* (September 1941), pp. 131-132; idem, "A Magyar zsidóság és a zsidó népi politika", *Múlt és Jövő* (November 1941), pp. 161-162

Ernö Marton, *A magyar zsidóság családfája* (Kolozsvár, 1941), pp. 4-6

Hóman-Szekfű – הכוונה לסדרת כרכי "ההיסטוריה ההונגרית" (Magyar Történet), שנכתבה במשותף על ידי היסטוריונים ההונגרים באלניט הומן (Bálint Hóman) וג'ולה סקפו (Gyula Szekfű) וראתה אור בשנים 1927-1934. סדרה זו נחשבת לגרסה שמרנית יותר של ההיסטוריה ההונגרית בהשוואה לסדרת ההיסטוריה הלאומית הליברלית, שיצאה לאור כשלושים שנה קודם לכן ואיבדה את הרלוונטיות שלה לאחר "אסון טריאנון". על כך ראו: Vardy, *Modern Hungarian Historiography*, pp. 79-89.

Marton, *A magyar zsidóság családfája*, p. 7

בהמשך הדברים עמד מרטון על עקרונות היסוד של ההיסטוריוגרפיה היהודית ההונגרית של המאה התשע עשרה, שהתגבשה כדי לשרת את מגמות האסימילציה, והגדיר בניגוד אליהן את מגמותיה של ההיסטוריוגרפיה החדשה שאותה קרא לפתח. היסטוריוגרפיה חדשה זו צריכה לשאוף, לטענתו, לטפח את תודעת המוצא המשותף ושותפות הגורל (sorsközösség) של היהודים. בשונה מן ההיסטוריוגרפיה היהודית-הונגרית של העידן הליברלי, ההיסטוריוגרפיה החדשה לא תיאלץ עוד למחות את כל הכתמים האנטישמיים מתיאורי העבר ההונגרי: במקום לתאר באופן מלאכותי את ההונגרים כשונים מהותית ביחסם ליהודים מכל שאר עמי אירופה, תבחן היסטוריוגרפיה חדשה זו את כל המשקעים האנטי-יהודיים בעבר ההונגרי ותציג אותם מתוך מודעות עצמית שקטה.⁵⁹ ביסודו של דבר, טען מרטון, לגורל היהודים בהונגריה – הן בימי הביניים והן בעת החדשה – אין חוקיות ייחודית משלו. התהליכים הפוקדים את יהדות הונגריה הם חלק מהיסטוריה יהודית לאומית אחת, ולפיכך כל ניסיון להיאחזו בייחודיות יהודית הונגרית כביכול בתקווה שהאירועים הפוקדים את שאר היהודים לא יגיעו להונגריה, אינו אלא אשליה.⁶⁰ מרטון ניסה להציג דפוס חוקיות שיסבירו את הניסיון ההיסטורי היהודי ואת האירועים בתקופתו באירופה בכלל ובהונגריה בפרט. כך, למשל, התייחס ל"חוקיות חיי היהודים בגלות" (a gáluti lét törvényszerűsége), לפיה תור זהב יהודי (כמו זה שבספרד של ימי הביניים ובמרומו גם של אירופה בימי האמנציפציה) אינו יכול להימשך יותר מדורות ספורים, ואחריו יגיע בהכרח עידן של משבר ושקיעה.⁶¹ ברוח הפרשנות ההיסטורית הציונית, טען מרטון שבתהליכי האמנציפציה והאסימילציה באירופה המודרנית, שהתנהלו על פי המודל שיצרה המהפכה הצרפתית, היה כשל מהותי (ובניסוח אחר, פיקציה), בכך ששחרורם של היהודים כיחידים מתנאי החיים בגטו הותנה בביטולו של הקולקטיב היהודי הלאומי.⁶²

מרטון הצביע על הצורך לתאר את "החוקיות העממית (פולקית) של האסימילציה" (a népi asszimiláció törvényszerűsége) כאחד מיעדיה המרכזים של ההיסטוריוגרפיה היהודית החדשה, וניסה להתוות קווים בסיסיים לחוקיות כזו, שתסביר באילו תנאים עשוי תהליך שילובו של עם אחד בעם אחר להצליח ומדוע התמוטטו תקוות האסימילציה של היהודים ההונגרים.⁶³ עיסוקו בשאלות ההיסטוריוגרפיות שולב באופן ברור בחזון הפוליטי שלו. מרטון קשר בין מה שתיאר ככישלונה המהותי של האמנציפציה לבין הפתרון שהציע, מתווה העתיד להיסטוריה היהודית, שאותו תיאר בהשראתם של אחד העם ודובנוב: בניית יהודי לאומי חזק בפלסטינה, והתארגנות של היהודים שימשיכו לחיות מחוצה לה כמיעוט לאומי במסגרת אוטונומית.⁶⁴

59 שם, עמ' 11.

60 שם, עמ' 69-71.

Ernő Marton, *A zsidó nép jövője* (Kolozsvár, 1941), pp. 7-8 6162 שם עמ' 17-18, וראו את התייחסותו למודל הצרפתי ביתר פירוט: Ernő Marton, "Az első emancipáció a történelem mérlegén", in: *Az emancipáció múltja és jövője* (Kolozsvár, 1942), pp. 20-37Ernő Marton, *A zsidó nép jövője*, pp. 20-25 63

64 שם, עמ' 29-31.

סיכום

בשנות המשבר הקשות של ערב השואה ניסו דובריהם של המחנות השונים ביהדות הונגריה להיאחזו בעבר כדי למצוא בו פשר ונחמה לסבלם ולעתים אף תקווה לעתיד טוב יותר. כך, דוברי הרוב הניאולוגי ניסו להצביע על ייחודה של ההיסטוריה היהודית בהונגריה מאז ימי הביניים כערובה לכך שגורלם של יהודי הונגריה בשנות השלושים והארבעים יהיה טוב יותר משל אחיהם בגרמניה, ואחר כך גם בפולין ובמדינות נוספות. חלק מדוברי האורתודוקסים הוסיפו אף הם להיאחזו בעמדה המייחדת לטובה את ההיסטוריה ההונגרית, אך הנרטיב ההיסטורי של המחנה שלהם התייחס גם לשגיאות ההיסטוריות של יהודי הונגריה בעידן האמנציפציה – שגיאות שאותן נטו לייחס בעיקר לניאולוגים. גם בקרב הדוברים הניאולוגים היו, כפי שראינו, כאלה שפיתחו ראייה ביקורתית יותר של עידן האמנציפציה והאסימילציה, וערכו חשבון נפש על יחסם של יהודי הונגריה המשתלבים למורשתם. הביקורת שמתחו הדוברים הציונים על עידן האסימילציה והאמנציפציה בתולדות יהודי הונגריה הייתה מקיפה הרבה יותר: דובריהם המרכזיים כפרו בייחודו של המצב היהודי ההונגרי, וראו במצוקתה של יהדות הונגריה חלק ממכלול רחב יותר, הנובע מכישלונה המהותי של האסימילציה.

גיבושם של הנרטיבים ההיסטוריים סביב העמדות השונות בנוגע לאמנציפציה – הליברלית משתלבת, האורתודוקסית והציונית – לא היה ייחודי למציאות היהודית בהונגריה בין מלחמות העולם. גם בקהילות יהודיות נוספות שבהן נקלע מעמד היהודים למשבר, התפתח שיח ציבורי בעל מאפיינים דומים ביסודם; וגם בהן עלו שלל פרשנויות ביחס לעבר ששיקפו הן תפישות שונות של המצב בהווה והן ציפיות שונות בנוגע לעתיד. כך, למשל, בשנותיו הראשונות של המשטר הנאצי עסקו דוברי המחנות השונים ביהדות גרמניה בפרשנות מחדשת של מונחי האמנציפציה והאסימילציה, ואף עיצבו מחדש את דמויותיהם של גיבוריהם ההיסטוריים.⁶⁵ התרבות הפוליטית ומבנה הנרטיבים ההיסטוריים של יהודי פולין היו שונים במידה רבה מאלו שבהונגריה, אך המחקר העדכני על דימויי העבר שלהם – הן בעיתונות והן בהיסטוריוגרפיה – מציג אף הוא תמונה של גיוון רב והיערכות מחדש, בעיקר לנוכח המשבר של שנות השלושים.⁶⁶ המקרה ההונגרי מתייחד, עם זאת, בכך שהתנאים ההיסטוריים אפשרו לשיח הציבורי ההיסטורי היהודי בהונגריה להמשיך ולהתפתח באופן חופשי יחסית לאורך רוב שנות השואה, ממש עד ערב הפלישה הנאצית להונגריה במאוס 1944.

Guy Miron, "Emancipation and Assimilation in the German Jewish Discourse of the 1930s", *Leo Baeck Institute Year Book*, 48 (2003), pp. 165-189; idem, "The Emancipation Heroes' Pantheon in German-Jewish Public Memory of the 1930s", *German History*, Vol. 21 (2003), no. 4, pp. 476-504.

Katrin Steffen, *Jüdische Polonität, Ethnizität und Nation im Spiegel der polnischsprachigen jüdischen Presse 1918-1939* (Göttingen, 2004), pp. 92-151; Heidemarie Petersen, "Mir zen far zikh di geshikhte nit fun a historisher mumie"; die historische Sektion des YIVO und die jüdische Geschichtsschreibung im Polen der Zwischenkriegszeit", in: Marina Dmitrieva & Heidemarie Petersen (eds.), *Jüdische Kultur(en) im Neuen Europa; Wilna 1918-1939* (Wiesbaden, 2004), pp. 163-179.

